

hrungen zum Katholizismus im Maria-Theresianischen Zeitalter: Erwartungen und Realität (305-320) pokušala objasniti na koje su načine konvertiti kapitalizirali odluku o prelasku na katoličku vjeru. Korišteno arhivsko gradivo pokazalo je da je konverzija doživljavana kao neka vrsta stečevine koja je mogla donijeti i mogućnost društvenoga uspona, osobito uz preporuku nekoga utjecajnog zaštitnika prilikom natjecanja za određenu službu ili stipendiju, ali da su državne vlasti zadnjih tridesetak godina 18. stoljeća ipak više uvažavale stručna znanja nego zasluge na temelju konverzija.

U predzadnjemu radu ovoga zbornika pod naslovom *Adelige Intoleranz Die antijüdische Aufnahmeordnung des niederösterreichischen Ritterstandes aus dem Jahr 1808* (321-338) William D. Godsey analizirao je Pravilnik za primanje članova u donjoaustrijski viteški stalež iz 1808. godine i primijetio da su dva članka Pravilnika bila usmjerena protiv primanja Židova i židovskih konvertita, ali je zaključio da pozadina te odluke nije bio rasistički antisemizam tamošnjih plemićkih obitelji niti religijska netrpeljivost nego je to bila reakcija na socijalni i gospodarski pritisak kojemu su mnoge plemićke obitelji bile izložene u burnim vremenima oko 1800. godine. Ta odluka bila je vezana uz pojavu austrijskoga kršćanskog pojma nacije, koji se javio u napoleonskome razdoblju i kojim se u patriotskome smislu označavala različitost od drugih, no iako je bečki Dvor odbio potvrditi Pravilnik, plemstvo na spomenutome području još ga je desetljećima prihvaćalo.

Joachim Bahlcke autor je posljednjega rada u zborniku pod naslovom *Die Fürsorge der Väter für ihr Geschlecht und den Glanz ihres Hauses.* *Archiv, Bibliothek und Erinnerungskultur der Schaffgotsch in Schlesien vom Spätmittelalter bis zum 20. Jahrhundert* (339-364) u kojemu se pozabavio kulturom sjećanja ranovjekovnoga plemstva i pojačanim interesom plemstva za povijest od početka 18. stoljeća u Šleskoj, što se najbolje primjećivalo u objavljivanju opsežnoga Leksikona

plemstva i u nastojanjima različitih plemićkih obitelji da sačuvaju i prerade obiteljsku povijesnu tradiciju kao element širenja slike o sebi utemeljene na podrijetlu i tradiciji.

Radovi objavljeni u ovome zborniku predstavljaju zanimljiv doprinos poznavanju konfesionalne problematike u širim okvirima Habsburške Monarhije s kojom domaća historiografija nije dovoljno upoznata. Kako u zborniku nema priloga o ovoj temi iz hrvatske historiografije, možemo očekivati da će pod utjecajem istraživanja inozemnih povjesničara ovakva tema u bliskoj budućnosti privući pozornost i domaće historiografije.

Zlatko Kudelić

Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru. Od plemića i crkvenih dostojanstvenika do težaka i ribara, uredili Lovorka Čoralčić, Ivana Horbec, Maja Katušić, Vedran Klaužer, Filip Novosel i Ruža Radoš. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016, 772 stranica

Knjiga *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru. Od plemića i crkvenih dostojanstvenika do težaka i ribara* objavljena je 2016. godine u izdanju Hrvatskoga instituta za povijest. U izradi je sudjelovalo čak 46 suradnika iz raznih institucija koji su ovoj monografiji doprinijeli člancima o pojedincima svrstanim u društvene i profesionalne skupine iz hrvatske povijesti 18. stoljeća.

S obzirom na broj autora i članaka ovo je djelo svojevrsan zbornik radova podijeljen u osamnaest poglavlja. Nakon *Predgovora* (11-13), u kojemu urednici pojašnjavaju ideju i koncept ove monografije, slijedi poglavlje koje predstavlja svojevrsan uvod u temu jer daje pregled državno-pravnih, političkih, gospodarskih i kulturnih prilika na prostoru hrvatskih zemalja u 18. stoljeću (13-35).

Središnji dio monografije čine poglavlja koja se odnose na društvene skupine (plemiće, građane, seljake, vojnike, duhovnike, redovnike, javne službenike, poduzetnike, pomorce, učitelje–profesore, liječnike i medicinsko osoblje, inženjere i kartografe, intelektualce – znanstvenike i umjetnike, misionare, putopisce, pustolove i marginalce). Na početku svakoga pojedinog poglavlja donosi se kratak povijesni pregled spomenutih društvenih skupina s obzirom na teritorijalnu podijeljenost hrvatskih zemalja u to doba. Na kraju knjige nalazi se prilog – Kronologija vladanja habsburških vladara, mletačkih duždeva, papa i banovanja hrvatsko-slavonskih banova u 18. stoljeću (683-685) te Kazalo osoba, toponima i etnonima (685-771), kao i Popis suradnika u knjizi (771-772).

Na samome početku prvoga poglavlja, *Plemići* (35-89), Nataša Štefanec predstavlja životni put Petra Triola Sermagea. Kroz priču o njegovu životu provlače se i podatci o obitelji Sermage, koja je obilježila društveni i politički život Banske Hrvatske te ostavila bogatu pisanu i materijalnu baštinu. O hrvatskome nižem plemstvu, koje u istraživanome razdoblju nije imalo dovoljno prihoda da bi opravdalo svoj plemićki status, piše Ivana Horbec. Razmatrajući razloge njihove propasti, ona ističe pojavu građanskoga sloja i bračne veze između plemića i neplemića kao ključnu za njihovo profiliranje u političkome životu Hrvatske u 19. stoljeću. Slijedi rad o Jakobu Antonu Pöhrnu von Rosenthalu autorice Sanje Lazanin, upravitelju i opunomoćeniku vukovarskoga vlastelinstva, u kojemu se ističe njegova presudna uloga u opstanku i ekonomskoj održivosti istoga. U sljedećemu članku saznajemo nešto više o istarskim plemićima iz roda Brigido, s posebnim osvrtom na Pompea IV. Brigida. Kroz povijest obitelji Brigido u ranome novom vijeku Slaven Bertoša donosi i povijest njihova imanja Lupoglava, ali i podatke o položaju njihovih podanika. O Ivanu Luki Garanjaninu, prosvjetitelju i gospodarstveniku iz Trogira, pripadniku novoga plemstva koje se pokušava snaći u procesima prelaska u građansko društvo, piše Fani Celio

Cega. Poglavlje zaokružuje rad o dubrovačkoj plemkinji Mariji Đurđević Bunić autorice Slavice Stojan. Potomkinja slavni dubrovačkih obitelji Sorkočević i Gučetić, vrsno obrazovana, do kraja života nije se posvetila niti književnosti niti umjetnosti, za koje je imala dara, nego je svoj spisateljski dar ostavila samo u korespondenciji s kćeri u kojoj na vrlo osebujuć način progovara o dubrovačkome društvu i obitelji Đurđević Bunić.

Nakon plemića slijedi poglavlje o građanima (87-127) u kojemu se opisuje kako je biti građanin Zagreba u istraživano vrijeme, vrijeme koje je, prema mišljenju Ivane Jukić, ispunjeno različitim krajnostima, ali i svojevršnim buđenjem grada i građanstva. Sličnu perspektivu daje i Darko Vitek u svome članku o građanstvu Osijeka koje opisuje kroz sudbine dvojice osječkih stanovnika - Daniela Ferdinanda Vesentina i Ivana Martina Divalda. U nastavku se daje uvid u razvoj građanskih obitelji Marinoni iz Pule, o kojoj piše Slaven Bertoša i obitelji Betondić iz Dubrovnika s kojom nas upoznaje Ruža Radoš. Na kraju poglavlja Milan Vrbanus opisuje kolonizaciju Slavonije u 18. stoljeću, odnosno organizirano naseljavanje njemačkih doseljenika u devetome desetljeću 18. stoljeća.

Najširi društveni sloj opisan je u poglavlju *Seljaci* (127-155). O slavonskim seljacima piše Milan Vrbanus, o istarskima Danijela Doblanović, a o betinskim težacima s otoka Murtera Kristijan Juran. Njihov je položaj u svim krajevima bio težak, a pokušaji reformi bili su teški i spori. Zanimljivo je da su betinski seljaci 18. stoljeća, opterećeni parnicama s Pakošćancima i problemima s raspodjelom posjeda, ipak ostavili u zalog barokni zvonik u samoj staroj gradskoj jezgri.

Četvrti sloj, nezaobilazan čimbenik hrvatske povijesti 18. stoljeća - vojnici, opisan je u sljedećemu poglavlju (155-197). Kako je to jedna od zahvalnijih tema, o kojoj postoji jako mnogo arhivske građe, urednici ističu da je bilo teško izdvojiti nekoliko životopisa pa su se vodili teritorijalnom raspoređenošću. Tako se u ovome poglavlju opisuje život voj-

nih zapovjednika i časnika Vojne krajine grofa Ivana Krste Oršića, o kojemu piše Nataša Štefanec, i grofa Josipa Rabatte s čijim nas životom upoznaje Sanja Lazanin. Lovorka Čoralić i Maja Katušić predstavljaju pripadnike kaštelanske obitelji Kumbat, koji su služili u mletačkim vojnim postrojbama kao visoki časnici, a iste autorice daju uvod i u zasluge Peraštana, zapovjednika mletačkih ratnih brodova. U istome se poglavlju predstavljaju i obični vojnici, poput krajišnika Josipa Benka o kojemu piše Vedran Klaužer. Poglavlje završava zanimljivim člankom Miroslava Bertoše o mletačkoj (ne)dominaciji Jadranom u to doba.

Sedmo je poglavlje (197-259) posvećeno duhovnicima koji su svakodnevno sudjelovali u životu stanovništva hrvatskih prostora. Poglavlje otvara članak Maje Matasović o najistaknutijemu biskupu ovoga razdoblja Maksimilijanu Vrhovcu u čijemu se djelovanju, kao i u djelovanju Baltazara Adama Krčelića o kojemu piše Ana Biočić, ogledaju prosvjetiteljske ideje i strujanja "novoga doba." O navedenim strujanjima na mletačkim prostorima svjedoči i djelovanje ninskoga i pulskoga biskupa Giovannija Andree Balbija i njegova nećaka, biskupa istarskoga Novigrada Teodora Loredana Balbija o kojima piše Slaven Bertoša. Kroz priču o životu Ivana Campsija, suradnika nadbiskupa Vicka Zmajevića, Lovorka Čoralić donosi pregled crkvene povijesti Zadra i Zadarske nadbiskupije u 18. stoljeću. Vesna Miović opisuje djelovanje židovskoga rabina Jakoba Perda u Dubrovniku, dok Irena Smiljanić daje uvid u rad grkokatoličkoga biskupa Bazilija Božickovića.

Vežano uz prethodno, nastavlja se priča o ulozi duhovnika u poglavlju o redovnicima (259-289). O najvažnijemu predstavniku ovoga društvenog sloja, pučkome pjesniku i prosvjetitelju fra Andriji Kačiću Miošiću, kao i o fra Boni Beniću kroz čiju životnu priču progovara i o prijelomnim trenucima Bosne Srebrene, piše Daniel Patafta. O franjevcima piše i Maja Matasović u pregledu djelovanja ovoga reda u Našicama. Poglavlje zaokružuje

članak o redovnici dubrovačkoga samostana Svete Marije od Kaštela Benedikti Gradić, o kojoj piše Minela Fulurija Vučić.

Kako se u 18. stoljeću, pod snažnim utjecajem prosvjetiteljstva, javljaju protomodernе države sa snažnim naglaskom na institucijama javne uprave, tako je posebno poglavlje posvećeno javnim službenicima (289-337). I ovdje su predstavnici teritorijalno raspoređeni: na habsburškome prostoru to su Nikola Škrlec Lomnički, javni službenik i činovnik te Aleksandar Scécsén, kancelarijski službenik, s kojima nas upoznaje Ivana Horbec. Na mletačkome prostoru daje se kolektivna biografija javnih službenika grada Pule iz pera Slavena Bertoše, a za Dubrovačku Republiku opisane su specifične kategorije javnih službenika, kacamorta Tome Basiljevića, poklissara harača Marina Kaboge i dragomana Nikole Veseličića, o kojima pišu Vesna Miović i Ruža Radoš.

Slijedi poglavlje Poduzetnici (337-381). Iako je u 18. stoljeću poljodjelstvo još uvijek bilo glavna gospodarska grana, merkantiliističke ideje ponukale su vladare hrvatskih zemalja da pokušaju utjecati na porast proizvodnje na ovim prostorima, što se pozitivno odrazilo na pojavu poduzetnika pojedinaca koji se, uz pomoć ekonomskoga probitka, uzdižu i na društvenoj ljestvici te tako potpomažu razvoj naselja i regije. Njihovi su predstavnici u ovome poglavlju trgovac Andrija Ljudevit Adamić, s kojim nas upoznaje Juraj Balić, tvorničar zadarskoga maraskina Francesco Drioli, o kojemu piše Tado Oršolić, trgovac, pomorac i mecena Pavao Đurov Kamenarović autorice Lovorke Čoralić, trgovac Ivan Krstitelj Hlaj, kojega predstavlja Miroslav Bertoša, dok Milan Vrbanus kolektivno promatra osječke pivare, a Filip Novosel zagrebačke *caffeariije* – kavenare, koji su dolaskom na Gradec donijeli i tradiciju okupljanja i druženja u kavanama.

Istočni je Jadran u 18. stoljeću obilježio procvat brodogradnje i pomorstva, što se opisuje u sljedećemu poglavlju *Pomorci* (381-409). Paralelno s procvatom ovih dvi-

ju gospodarskih grana, ribarstvo je u ovome stoljeću stagniralo zbog visokih poreza, loših zakona i suparništva pa je stanovništvo nerijetko pribjegavalo krijumčarenju. U ovome poglavlju Maja Katušić predstavlja životni put Bokelja Marka Martinovića, Jasenka Maslek kolektivno obrađuje trpanjske ribare, kao i Miroslav Bertoša koji piše o ribarima, prijevoznicima i krijumčarima, posebice u gradu Rovinju. U istome je poglavlju prikazan i položaj kapetana i brodovlasnika kroz slučaj orebičke obitelji Fisković o kojoj piše Irena Ipšić.

U 18. stoljeću događa se važna reforma školstva na prostorima pod habsburškom vlašću. Školstvo se odvaja od Crkve, javlja se prvi školski zakonici, osnivaju se nove škole, promiču nove znanstvene discipline i slično. Time se bavi poglavlje *Učitelji-profesori* (409-437) u kojemu se, nakon općega pregleda i kolektivne biografije učitelja u tome razdoblju, koju donosi Štefka Batinić, piše o sudbini Adalberta Adama Barića, prvoga profesora političko-kameralnih znanosti u Hrvatskoj (Ivana Horbec) i Šimuna Stratika, znanstvenika i profesora na Sveučilištu u Padovi (Ana Biočić).

U protomodernim državama 18. stoljeća počinju se organizirati sustavi javnoga zdravstva, što je povezano s brigom države za socijalna pitanja. Javljaju se mnoge inovacije u medicinskoj praksi, što je popraćeno profesionalizacijom medicinske struke, čime se bavi sljedeće poglavlje (437-475). U gradskim su središtima na hrvatskim prostorima spomenuti procesi uzeli maha pa Slaven Bertoša prikazuje utjecaj državne regulative na razvoj zdravstvene struke na primjeru Pule, a Stella Fatović-Ferenčić djelovanje županijskoga fizika Varaždinske županije, liječnika Ivana Krstitelja Lalangua. Nadalje, Monika Grdiša Asić upoznaje nas s djelovanjem dubrovačkoga liječnika Petra Biondija, a Neda Kovačić i Rina Kralj-Brassard donose kolektivni osvrt na brijače i dojlje u Dubrovačkoj Republici. U ruralnim područjima slabije razvijene Slavonije i Srijema, ali i Bosne, supostoje i starije

navade i vjerovanja, no važnu ulogu u medicinskome prosvjećivanju stanovništva preuzimaju franjevci, o čemu piše Daniel Patafta u članku o fra Franji Graciću.

Zbog potrebe vojske na području hrvatskih zemalja tijekom 18. stoljeća zabilježen je procvat inženjerskih struka, o čemu govori sljedeće poglavlje *Inženjeri i kartografi* (475-511). Istaknutu ulogu u primjeni tehničkih struka za potrebe države i stanovništva imali su kartografi, inženjeri i graditelji. Na području hrvatskih zemalja tu su ulogu često preuzimali vojni inženjeri, mahom stranci, poput Johanna Christoha Müllera, koji je kartirao nove granice Habsburške Monarhije i Osmanskoga Carstva (Ivka Kljajić i Dubravka Mlinarić) ili Francesca Melchiorija, mletačkoga inženjera koji se istaknuo na područjima pod mletačkom upravom, a čiju biografije predstavlja Darka Bilić. Primjena tehničkih znanja osobito je zamjetna u graditeljstvu i gospodarstvu uopće, o čemu svjedoče projekti Maximiliena Emmanuela de Fremanta, koji je sudjelovao u izgradnji katedrale u Makarskoj i Skradinu, lazareta u Herceg Novom te nizu državnih građevina u Zadru, s kojim nas upoznaje Ivana Horbec. Poseban slučaj prikazan je u članku Filipa Novosela o Josipu Filipu Vukasoviću, jednome od rijetkih Hrvata inženjera toga doba, koji se istaknuo u gradnji cesta na hrvatskim područjima na prijelazu stoljeća.

Prosvjetiteljske su ideje obilježile cijelo 18. stoljeće, što je utjecalo na pojavu niza intelektualaca, kako u Europi, tako i u Hrvatskoj. Ti su intelektualci-znanstvenici predstavljeni u sljedećemu poglavlju (511-565). Poglavlje otvara Stipe Kutleša člankom o jednome od najistaknutijih znanstvenika toga doba, Ruđeru Josipu Boškoviću, čije je djelovanje ostavilo traga u mnogim područjima znanosti, ali i u mnogim europskim središtima. Osim Boškovića dubrovački predstavnik u ovome poglavlju jest i Joakim Stulli, koji je objavio trojezični latinsko-talijansko-hrvatski rječnik, o kojemu piše Filip Novosel. U Dalmaciji su se svojim djelovanjem istaknuli Julije

Bajamonti, polihistor koji je nastojao poboljšati gospodarsku sliku Dalmacije svoga doba (Ana Biočić), i Antun Danielli Tomasoni, poznati sakupljač starina i član Zadarske književne akademije, o kojemu piše Juraj Balić. Ana Biočić donosi pregled djelovanja Matije Antuna Relkovića, istaknutoga časnika Vojne krajine, ali i književnika, dok nas Miroslav i Slaven Bertoša upoznaju s istarskim intelektualcem Gian Rinaldom Carlijem, koji je iza sebe ostavio vrijedan opus raznoraznih rasprava, članaka, knjiga i dokumenata, ali i pozamašnu objavljenu korespondenciju.

Sljedeće poglavlje posvećeno je umjetnicima (565-629). Kolektivni prikaz vojnih glazbenika daje Vjera Katalinić iako je o njima ostalo malo toga zabilježenoga u 18. stoljeću. Stječe dojam da je zadatak takve glazbe bio trojak. Bez obzira na ulogu vojni glazbenici 18. stoljeća nerijetko su živjeli na rubu siromaštva pa su bili prisiljeni tražiti druge izvore prihoda. Ista je autorica dala svoj obol i prikazom života skladatelja Luke Sorkočevića, dubrovačkoga plemića i cijenjenoga diplomata. Poseban je članak posvećen Petru Nakiću, graditelju orgulja s naših područja, koji je djelovao u Mlecima i izradio mnoge crkvene orgulje diljem jadranske obale, o kojemu piše Ennio Stipčević. Treba dodati da kulturni procvat, koji je obilježio ove stoljeće u Europi, nije zaobišao ni hrvatske zemlje. U gradovima gostuju kazališne družine iz njemačkih i talijanskih zemalja te donose dašak europske kulture, o čemu piše Frana Marija Vranković. Književnost su oplemenili brojni autori, a posebno se prikazuje život kajkavskoga komediografa Tituša Brezovačkoga (Ana Biočić) kao i djelovanje manje poznate dubrovačke pjesnikinje Anice Bošković, s kojom nas upoznaje Slavica Stojan. Članci Ivana Prijatelja Pavičića i Sanje Cvetinić govore o poznatim hrvatskim slikarima toga doba, Federiku Benkoviću i Ivanu Krstitelju Rangeru, čija je slava prešla granice hrvatskih zemalja.

U monografiji se naglašava da je 18. stoljeće obilježila mobilnost pojedinaca diljem Europe. Prosvjetiteljske ideje pobudile

su želju intelektualaca za novim znanjima i iskustvima pa se i neki pojedinci iz Hrvatske upuštaju u avanture prekomorskih i inih putovanja, a njihovo je djelovanje opisano u poglavlju *Misionari, putopisci, pustolovi* (629-651). Mirjana Polić Bobić donosi priču o djelovanju hrvatskih misionara Družbe Isusove u Zapadnim Indijama, čiji su zapisi izvrsno svjedočanstvo o životu na španjolskim prekomorskim posjedima. Duhovni poziv ponukao je i fra Jakova Pletikosu na hodočašće u Jeruzalem, o čemu je ostavio vrsno putopisno djelo na hrvatskome jeziku, što prikazuje Daniel Patafta. Poglavlje završava člankom Lovorke Čoralić o pustolovnoj braći Zanović, avanturistima i varalicama iz Budve, koji su ostavili traga u brojnim europskim prijestolnicama.

Posljednje je poglavlje ove monografije posvećeno marginalcima (651-683). Te su skupine nerijetko bile proganjane, procesuirane ili kažnjavane iako se za vrijeme Marije Terezije i Josipa II. neke od tih skupina pokušavaju zbrinuti i izjednačiti s ostalima. Tako u ovome poglavlju Miroslav Bertoša piše o problemima razbojnika u Istri na primjeru mjesta Dračevca, a Danijel Vojak i Neven Kovačev upoznaju nas s problemima Roma na hrvatskome prostoru u to vrijeme. Zanimljiv dio dubrovačke povijesti marginalnih skupina donosi Nella Lonza u članku o posljednjim vješticama pred trgovačkim sudom kao i Rina Kralj Brassard o dubrovčanki Jeleni, židovskoj sluškinji nepoznatih roditelja.

S obzirom na sveobuhvatnost društvenih slojeva i profesionalnih skupina koji su u ovoj monografiji zastupljeni, ova knjiga predstavlja iznimno važno djelo za proučavanje društvene povijesti hrvatskih zemalja 18. stoljeća.

Dragana Balić